

ЗА МОРФОЛОГИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ
НА ЕДИН НЕПРОУЧВАН ГОВОР -
ГОВОРА НА С. ДОЛЕН, ЗЛАТОГРАДСКО

*Кремена Дюлгерова-Узунова
Институт за български език*

ON THE MORPHOLOGICAL PECULIARITIES
OF AN UNSTUDIED SPEECH -
THE SPEECH OF V. DOLEN, ZLATOGRADSKO

*Kremena Dulgerova-Uzunova
Institute for Bulgarian language*

This paper presents the morphological features of the dialect of the village of Dolen, Zlatograd Region. The Dolen dialect belongs to the Rhodope dialects, in which Bulgarian linguistics has long been interested. The work describes the most important characteristics of the morphological system of this speech, which give an idea of the place of the dialect among the Rhodope and Rupa dialects. The conclusions drawn in the research reveal the originality of the speech.

Keywords: morphology, triple term, semantics, pronouns

Село Долен се намира на 12 км североизточно от гр. Златоград, разположено в Централните Родопи. На север граничи с река Неделинска и селата Крайна, Припек, Неделино, Старцево, а на юг – с река Деридерска (Златоградска) и гр. Златоград. Разглежданите особености са ексцерпирани от лично събран теренен материал от село Долен.

Според редица характеристики на фонетичната и морфологичната система Доленският говор принадлежи към родопските говори. Л. Милетич в своя труд – „Die Rhodopenmundarten“ – отнася Златоградския към Павликянския говор и анализира двата говора заедно. С. Стойков посочва самостоятелно характерните особености на говора на гр. Златоград и близките до него села Старцево и Неделино.

Най-важните морфологични характеристики на говора на с. Долен са следните:

– окончание за множествено число при съществителните от мъжки род -е – снòп'е, байр'е, копàче, брàв'е и други, срв. разпрост-

ранението на окончанието в БДА/BDA. ОТ, Ч. IV., к. № М 11; БДА/BDA. ОТ. к. № М 40¹;

– често употребявано окончание -ве < -ове, в думи като: сѝнв'е, ч'анв'е, мѝжв'е – Гърбв'ен'е хи бул'ат и др. В БДА/BDA. ОТ. Ч. IV, к. № М 6 за родопските говори е отбелязано такова окончание;

– окончание у < о при същ. имена от мъжки род: Мѝжу шъ върѝ ли със хайв'ан'ен'е, уѝку, бат'у и др. Такива форми са характерни и за южнородопските говори (Митринов/Mitrinov 2011: 98);

– окончание -ъ при същ. имена от женски род – ж'енъ, нив'астъ, б'ука и др. Това окончание е резултат от генерализирането на винителната форма за женски род. Подобно окончание е посочено в БДА. ОТ. Ч. IV, к. № М 19. В село Припек също се среща такова -ъ, но под ударение (срв.Тончева, Илиев/Toncheva, Iliev 2016: 361);

– окончание -и – при същ. имена от женски род, множествено число: н'оги, умалително – нудж'инки, ч'учки, к'оси – срв. в БДА/BDA. ОТ. Ч.IV, к. № М 20;

– окончание -у < -о при същ. имена от среден род – с'елу, гр'еблу: Със шѝлусу с'ейме тит'ун; -е – й'агне, т'еле, й'аре: Й'а й'мъм а'нно т'еле. Срв. разпространението на окончанието в БДА/BDA ОТ. Ч. IV, к. № М 28.

Друга важна особеност в говора на с. Долен е развитието на членни форми при съществителните имена за предмети, лица и понятия с показателни морфемии -с-, -н-, -т- и съответните окончания за мъжки, женски и среден род, ед.ч. и за множествено число: Сах'атес йе нъ з'ат. К'опни хи със куп'ачен. Хич не съ йе р'одилу пат'атуну, срв. в БДА/BDA ОТ, карта № М 53. Многобройни са изследванията, свързани с употребата на тройния член в родопските говори (Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2006: 9 – 10), (Харалампиев/Haralampiev 2001: 129), (Керемидчиева/Keremdchieva 1993: 158).

При категорията определеност най-предпочитани в диалекта са членните морфемии -н и -с, напр.:

– за мъжки род, ед.ч. е -ъс (за близост) вм. ът: Чил'акъс ми е б'олън. За отдалеченост от говорещото лице в мъжки род се употребява членната морфема -ън: Чил'акън йе пу С'офену;

– за женски род, ед.ч. (за близост) е -съ вм. та: К'равъсъ съ йе ут'елилъ пр'ешнен ден. За отдалеченост се употребява -нъ: П'усни мл'акуну ф'ѡф б'ъркачк'ънъ. Йа ше й'дъм н'ъх нивинъ;

¹ Български диалектен атлас. Югоизточна България. Ч. I. Карти. Ч. II.

– за среден род, ед.ч. се употребява членната морфема -су < -со (за близост) вм. -то: Дѣтесу е бѡлну ша вѣрї нах здравнѣнѣ. Мѣгаресу ѣе кѣцу. За отдалеченост се използва -ну: Шїлену ѣе фѣф дамѣн ‘хамбар’. Твар’ам мѣленум със с’ану и сламѣ. С’ануну гу клавѣме фѣф дамѣн;

– за множествено число на съществителните имена от мъжки, женски и среден род се използва членната морфема -с’е (за близост) и -н’е (за отдалеченост): Тѣман си исмїйш паничкїн’е, лѣийчкїн’е и тѣнджуркїн’е. Дечїнкїн’е хи съ гул’ѣмки.

Друга интересна морфологична особеност в говора на с. Долен е наличието на остатъци от звателни падежни форми при съществителните имена от мъжки и женски род, напр. звателни форми основно с окончанията: -ел: Бател, ал ша поїмѣш мѣлесу? Мїжел, рѣкни ми їнг’е; -ал/ъл: Убал, кїна правїш? Съществителните имена от женски род образуват форми със същите окончания, както и при мъжки род -ел/-ъл/ал: Бѣкал, ‘кака’ їала малку. Ынгел’, ‘леля’. Хубав’е ли си, л ‘по-възрастна жена’ Асїе? Вероятно тази употреба на едни и същи окончания се дължи от смесването на граматическия род и тя е характерна черта на родопските говори.

Специфична е употребата на наставки -цк и -ск за образуване на относителни прилагателни имена в диалекта на с. Долен – жѣнцки, дерїдерцки и др.: Дукарвѣт їйтуф дерїдерцки ла’п. Подобна употреба на такива наставки е фиксирана и в изследването на С. Кабасанов за Тихомирския говор (Кабасанов/Kabasanov 1956: 47), както и в южнородопските български говори (Митринов/Mitrinov 2011: 107).

При прилагателните имена също се наблюдава тройна показателна система на членуване, напр. за мъжки род в говора се срещат -ѣн, -ѣс, -ѣт, -ет, -ен, -ес – Гул’ѣмен брат е їйтуф; за женски род -тѣ, -нѣ, -сѣ; за среден род -ту, -су, -ну – Мѣчкун’у дѣте хи е зѣмену. В мн.ч. се срещат -те, -не, -се – Мѣчкїн’е їаретѣ сѣйѣт ѡште.

Тройна членна форма има и при местоименията – срв.: Мѡн чул’ак ѣе пу Дерїдере. Твѡну дѣте съ бѣхтѣ їаце. Мїжвѣнѣ кравѣ съ ѣе утѣлилѣ. Парадигмата на личните местоимения вж. в таблица 1.

Таблица 1

Число	Лице	Падеж				
		Именителен	Винителен		Дателен	
			пълна ф-ма	кратка ф-ма	пълна ф-ма	кратка ф-ма
ед. ч.	1.					
	2.					
	3.	йà, йàс	мèне	мъ	нъ мèне	ми
	м.р.	ти	тèбе	тъ	нъ тèбе	ти
	ж. р.	то	нèгъ	гу	нъ нèгъ	гу
	ср. р.	т'а то	нèхи нèгъ	хи гу	нъ нèхи нъ нèгъ	хи гу
мн. ч.	1.	нè, нè	нàм	нъ	нъ нàм	ни
	2.	вè, вè	вàм	въ	нъ вàм	ви
	3.	тè, тè	т'ам	хи	нъ т'ам	хи

По-голям интерес в диалекта предизвиква употребата на кратката местоименна форма в 3 л. мн.ч. хи/хим вм. ги: Изкүтихме хи, майци. Рукните хи, майци. Подобна форма е отбелязана в заровския диалект, но формата в 3 л. мн.ч. е хъ вм. ги (Хотева, Керемидчиева/ Hoteva, Keremidchieva 2000: 22).

В говора на с. Долен често се среща удвояване на допълнението при имената – Нèгъ гу булй; На т'ам хи дадахъ ейнèве местà.

Интерес представляват и притежателните местоимения в говора на с. Долен (вж. таблица 2).

При членуваните форми морфемите, изразяващи категорията определеност -нъ, -съ, -тъ се прибавят към неопределената форма, напр.: за мъжки род – членувани и нечленувани: мòй – мòн- / -с, мòс- /-н: Мòн сахàт ни рàбути; нèгъв, нèгвен – Нèгвен син йе умр'ал; за женски род – мòйъ, мòйнъ, мòйсъ, мòнъ, мòтъ, мòсъ; за среден род – мòйе, мòйну, мòйту, мòну, мòту – Вàшуну м̀ле йе йàтце лòшу. Шъ кòли нèхвуну тèле. Употреба на съкратени форми – Мòну тèле сàму сàйе. Нàшнъ крàвъ си йе фъф пòтунън.

Интересни са и формите при показателните местоимения в диалекта на с. Долен. Въз основа на значението се различават следните местоимения за лица и предмети:

– за мъжки род (пълни) форми – ейсòй, ейнòй, ейтòй – Ейсòйъ чул'ак убйкаль пу жèнцки; (съкратени) форми – сòйа, нòйа, сва, нва, тва – Сòйа купàч зèми;

– за женски род (пълни) форми – ейс̀въ, ейн̀въ, ейт̀въ: Ейс̀въ жèнъ йе йàце будàл'авъ; (съкратени) форми – с̀въ, н̀въ, т̀въ:

Съвъ жѣнь кутрѣ ѡе? За отбелязване е, че при назоваването на предметите се изпуска звук ъ: Зѣми ейнѣф кѡфѣ; Дѡй ейтѣф тѣвъ и др.;

– за среден род (пълни) формите са – ейсвѡ, ейнвѡ, ейтвѡ: Ейсвѡ дѣте е бѡлну; (кратки) форми – енвѡ, есвѡ, етвѡ: Енвѡ дѣте е на бѣка;

– за множествено число (пълни) формите са – ейсѣве, ейнѣве, ейтѣве: Ейнѣве л'уде утдѣсѣ?; (кратки) форми – сѣве, нѣве, тѣве: Сѣве чѡши чѣйсѣ?.

Таблица 2

Притежателни местоимения								
	Число	Лице	Род	Пълни форми			Кратки форми	
				единствено число				множествено число
				м. р.	ж. р.	ср. р.		
нечлен. форми	ед.ч.	1.	м. ж. ср.	мѡй	мѡйѣ	мѡйу	мѡи	ми
		2.		твѡй	твѡйѣ	твѡйу	твѡи	ти
		3.		нѣгув	нѣгвѣ	нѣгу	нѣгви	му
	мн.ч.	1.		нѡш	нѡшѣ	нѡшу	нѡши	не
		2.		вѡш	вѡшѣ	вѡшу	вѡши	ве
		3.		т'ѡхън	т'ѡхънѣ	т'ѡхну	т'ѡхни	те
член. форми	ед.ч.	1.	м. ж. ср.	мѡйен/с/т	мѡйнѣ/сѣ	мѡйну/су	мѡйне/се/те	мон/мѡнѣ/мѡну
		2.		твѡйен/с/т	твѡйнѣ/сѣ/тѣ	твѡйну/су/ту	твѡйне/се/те	твон/твѡнѣ/твѡну
		3.		нѣхвен/с/т	нѣхвѣнѣ/сѣ/тѣ	нѣхвуну/су/ту	нѣхвине/се/те	нѣхвен/нѣхвѣ/нѣхву
	мн.ч.	1.		нѣхнен/с/т	нѣхнѣнѣ/сѣ/тѣ	нѣхнуну/су/ту	нѣхнине/се/те	нѣхнен/нѣхнѣ/нѣхнѣ
		2.		нѣхвен/с/т	нѣхвѣнѣ/сѣ/тѣ	нѣхвуну/су/ту	нѣхвине/се/те	нѣхвен/нѣхвѣ/нѣхву
		3.		нѡшен/с/т	нѡшѣнѣ/сѣ/тѣ	нѡшуну/су/ту	нѡшине/се/те	нѡшен/нѡшнѣ/нѡшну
				вѡшен/с/т	вѡшѣнѣ/сѣ/тѣ	вѡшуну/су/ту	вѡшине/се/те	вѡшен/вѡшнѣ/вѡшну
				т'ѡхнен/с/т	т'ѡхнѣнѣ/сѣ/тѣ	т'ѡхнуну/су/ту	т'ѡхнине/се/те	

За признаци се употребяват следните форми в мъжки, среден и женски род, единствено и множествено число с определителни членни морфемии -с, -н, -т:

– мъжки род – ейсѡкъф, ейнѡкъф, ейтѡкъф, напр.: Ейсѡкъф мисѣр сѣм с'ѡлѣ; ж.р., напр. – ейсѡкъвѣ, ейнѡкъвѣ, ейтѡкъвѣ: Ейнѡкъвѣ хи ѡе рѡбутѣнѣ мѡйци;

– среден род – ейсѡкоф, ейнѡкоф, ейтѡкоф; мн.ч. ейнѡкиве, ейсѡкивѣ, ейтѡкивѣ, и форми с изпаднала гласна: ейсѡкви, ейнѡкви: Ейсѡкви будѡлеви сме инсѡнѣс 'хората'.

За размер и количество формите са – ейсѡлкува, ейнѡлкува, ейсѡлкуф, ейнѡйкуф – Ейсѡлкуфка акѣ са ми пумѡгнали дѣцѡнѣ. Такива разновидности от форми се срещат и в диалекта на село Припек,

Кърджалийско, по-интересни от които са за лица и предмети – (срв. Тончева, Илиев/Toncheva/Илев 2016: 48).

Парадигмата на въпросителните местоимения в диалекта на с. Долен е следната: за лица и предмети в мъжки род – кутрò: Кутрò йе духùдълу; в женски род – кутрѝ; за среден род – кутрò: Кутрò гу дèте нагòди ейсèйкъ. Тук в примерите за мъжки и среден род се наблюдава смесване на граматическия род, което е характерна черта за родопските говори. За множествено число – кутрѝ ‘кои’ + тройна показателна система: кутрѝн’е, кутрѝте, кутрѝс’е; кутрò – кутрòто, кутрòн’у, кутрòс’у и др.: Кутрѝ съ м̀айци в̀ашн’е к̀равѝ?. За признаци се използват общобългарските форми – какѝвъ, каквò, напр.: Какѝвъ р̀абути. Формите са наследени от старобългарските местоимения которѝ и которѝн – котрѝ, -̀а, -̀ò, -̀й (Мъжлекова/Mazhleкова 1990: 103 – 104).

Формата за общ въпрос в говора е кин̀а ‘какво’: Кин̀а пр̀авиш, м̀айци?. Подобна форма е отбелязана и в с. Припек, наред с каквò, кò. Единствено в говора на Златоград формата е шт̀у – Шт̀у пр̀авиш? (Митринов/Mitrinov 1994: 3; Митринов/Mitrinov 2007: 190; Тончева, Илиев/Toncheva, Илев 2016: 50).

За притежание в диалекта на с. Долен се употребяват местоименията: ч̀ий, ч̀ийѝ, ч̀ийе – Ч̀ий съ м̀айкъ ейнèф емèнийе ‘обувки’. Ч̀ийну съ к̀равин’е д̀ь си ги по̀ймът.

Формите на относителните местоимения в диалекта се срещат в именителен, винителен и дателен падеж. За лица и предмети в именителен падеж за мъжки род са – кòйту, кòйн’у, кòйс’у; за женски род – куй̀ату, куй̀ан’у, куй̀ас’у; за среден род – куèту, куèс’у, куèн’у. За множествено число – кутрѝту, кутрѝн’у, кутрѝс’у: Куй̀ан’у м̀омѝ йе за ж̀ен’ен’е нах нèйа хòдет мум̀арен’е ‘сватовници’.

Във винителен падеж – на кòгун’у, на кòгус’у, нѝ кòгуту: На кòгун’у д̀ьдèш уг̀уртет, а за дателен падеж – кòмун’у, кòмус’у, кòмуту: Кòмуту съ ейсèф дж̀урапе да хи зèм’е.

За признаци се употребяват местоименията в мъжки род, ед.ч. – как̀ѝфс’у, как̀ѝфн’у, как̀ѝфту; женски род, ед.ч. – к̀кв̀ас’у, к̀кв̀ан’у, к̀кв̀ату; среден род, ед.ч – к̀к̀òн’у, к̀к̀òс’у, к̀к̀òту; за множествено число – к̀к̀в̀йн’у, к̀к̀в̀йс’у, к̀к̀в̀йту: К̀л̀ав̀ѝй к̀к̀в̀òн’у си пр̀авилѝ з̀ь й̀аден’е / М̀йжу к̀к̀в̀йн’у дèца й̀мѝ.

За количество – кòлкун’у, кòлкус’у, кòлкуту: Нимòй се, кòлкун’у стр̀увѝ ше дам парѝ. За отбелязване са и формите за неутрален среден род – кин̀ан’у ‘каквото’, кин̀ату, кин̀ас’у, к̀к̀òто, к̀к̀òс’у, к̀к̀òн’у – К̀йнас’у й̀мѝ тр̀авѝ пу ар̀ман̀н. К̀к̀òн’у е се м̀айци. Такива

форми се срещат и в с. Припек – кинàту, кинàну, къкòту, квòту, д̀ино (Тончева, Илиев/ Toncheva, Iliev 2016: 51).

Широката употреба на родително-винителни падежни форми при имената за лица от мъжки род и при местоименните форми в мъжки род ед.ч. е характерна за говорите в Средните Родопи (Кабасанов/Kabasanov 1956: 37; Стойков/Stoykov 1993: 131; Керемидчиева/Keremidchieva 1993: 154), както и в южнородопските говори в Ксантийско и Гюмюрджинско (Митринов/Mitrinov 2011: 94 – 95). Освен това, данните от БДА (т. I, к. № 158; т. III, к. № 183) посочват тази особеност за говорите в Смолянско, Асеновградско, Маданско, Ардинско, Крумовградско, както и за пограничните села Ждребово, Кожари, Триград, Девинско и на с. Костандово.

Неопределителните местоимения в именителен падеж в м.р. – н'акъф; в ж.р. – н'аквъ и ср. р. – н'акву се употребяват и за лица: Н'акъф чул'ак зб̀ирь мл'акусу; за нелица: Хòди за н'акъф ден на р̀абу̀ть.

При отрицателните местоимения за лица и предмети в именителен падеж м. р. – н̀икуй; ж. р. – н̀икутрь; ср. р. – н̀икутро; мн. ч. – н̀икутри: Ал н̀икутри ни д̀ойд̀хъ.

Дателен падеж – н̀икуму: Н̀икуму ни д̀а̀де бамб̀он; за нелица – н̀ишту: Н̀ишту ни пр̀авем майци. Липсва форма за винителен падеж. Такива отрицателни местоимения са характерни за родопските говори (Кабасанов/Kabasanov 1956: 50; Стойков/Stoykov 1971: 65; Бояджиев/Boyadzhiev 1991: 83; Митринов/Mitrinov 2011: 117), както и за района на Златоград и с. Припек (вж. Михайлов/Mihaylov 2006; Тончева, Илиев/Toncheva, Iliev 2016: 55).

Обобщителните местоимения за лица и предмети в именителен падеж имат следните форми: м. р. – с̀ек; в ж. р. – с̀екъ; ср. р. – с̀еку; мн. ч. – в̀рит: В̀рит ст̀арин'е х̀одет на джам̀енъ. Б̀укал, ал збр̀ахте в̀рит с'̀анун'у. Дателен падеж – с̀екиму: С̀ьб̀ийъсь нъ с̀екиму йе нъ п̀исънъ. За признаци, означавани с прилагателни имена, се употребяват следните форми: за м. р. – с̀ека̀къф; за ж. р. – с̀ека̀къв; за ср. р. – с̀ека̀кву: С̀ека̀кву йе, майци, на уб̀орън.

Важна особеност в диалекта на с. Долен е честата употреба на умалителни форми с различни наставки -чек: за мъжки род – л̀учек, чув̀алчек, в'̀атърчек; за женски род, ед.ч. -чкь – х̀аркмичкь, пан̀ичкь, л̀ьйичкь; за среден род -че/це – к̀опелче, с̀инче. Другата най-често използвана умалителна наставка е -инка за мъжки, женски и среден род, ед.ч. – нож̀инка, мом̀инка, кра̀винка; за множествено число -инки – рь̀ч̀инки, куз̀инка и др. Умалителните имена с наставка -инка имат ши-

рока употреба в южнородопските говори (Митринов/Mitrinov 2011: 105), южнотракийските български говори (Бояджиев/Boyadzhiev 1991: 70), и в Златоград (Михайлов/Mihaylov 2006) и падинско-жълтушенските говори – м̀минка, м̀чинки. Освен това според изследователите „в родопските говори умалителността, която се среща изключително често, е свързана с позитивна емоция и положителен тип експресия“ (Меракова/Merakova 2002: 5), (Тончева, Илиев/Toncheva, Iliev 2016: 61).

Често в диалекта на с. Долен умалителността се среща и при прилагателните и наречията, напр. – м̀чки, гул'умки, р̀нку, веч̀ринкь: Веч̀ринкь ша йдим на у̀кути.

От представените кратки морфологични особености на говора може да се обобщи, че той споделя типичните особености за родопските и рупските говори. В диалекта ясно се откроява широката употреба на тройна показателна система при имената, като преобладаващи са членните морфемии -н, -с: кр̀вьсь, мест̀н'у, мул̀с'у и др. При местоименията също се наблюдава тройно членуване: м̀йн'е, н̀шн'е, к̀лкуну. Широко употребявани са падежни форми като б̀кал, м̀жал, д̀тенум, у̀ку, кр̀висем и др.

Наличието на характерното за родопските говори обобщително местоимение врит, както и на въпросителните местоимения – ъти и к̀на показва близостта на говора с останалите говори.

От примерите се вижда, че във всички подгрупи има тройна членна система на членуване, която дава основание на учените да го причислят към родопските говори.

БИБЛИОГРАФИЯ

Антонова-Василева, Митринов/ Antonova-Vasileva, Mitrinov 2011:

Антонова-Василева, Л., Г. Митринов. *Речник на българските говори в Южните Родопи, Драмско, Сярско*. София: БАН, 2011. [Antonova-Vasileva, L., G. Mitrinov. *Rechnik na balgarskite govori v Yuzhните Rodopi, Dramsko, Siarsko*. Sofia, 2011.]

Антонова-Василева, Гаравалова/Antonova-Vasileva, Garavalova

2012: Антонова-Василева, Л., Ил. Гаравалова. Мястото на лингвогеографията при проучването на отличителните особености на българския език (Посвещава се на 100-годишнината от рождението на проф. Стойко Стойков). // *Списание на БАН*, кн. 6, 2012, 46 – 49. [Antonova-Vasileva, L., Il. Garavalova. *Miasto na lingvogeografiyata pri prouchvane na otlichitelnite osobenosti na balgarskiya ezik*

- (Posveshtava se na 100-godishninata ot rozhdenieto na prof. Stoyko Stoykov). // *Spisanie na BAN*, kn. 6, .2012, 46 – 49.]
- БДА/ВДА 1964:** *Български диалектен атлас. Югоизточна България.* Ч. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. Тетовска-Троева, М. и кол. София: БАН. [*Balgarski dialekten atlas. Yugoiztochna Balgaria. Chast I. Karti. Chast II. Statii. Komentari. Pokazaltsi. Tetovska-Troeveva, M. i kol. Sofia: BAN, 1964.*]
- БДПМ/BDPM 1962 – 1981:** *Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. I – X.* София: БАН. [*Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materialy. Sofia: BAN, 1962 – 1981.*]
- БЕР/BER 1971 – 2010:** *Български етимологичен речник. Т. I – VII.* София: БАН (Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“). [*Balgarski etimologichen rechnik. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1971 – 2010.*]
- Бояджиев/Boyadzhiev 1991:** Бояджиев, Т. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991. [*Boyadzhiev, T. Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska) Trakiya. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1991.*]
- Бояджиев/Boyadzhiev 2012:** Бояджиев, Т. *Книжовен език и диалекти. Избрани трудове.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012. [*Boyadzhiev, T.. Knizhoven ezik i dialekti. Izbrani trudove. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2012.*]
- Кабасанов/ Kabasanov 1956:** Кабасанов, С. *Говорът на с. Момчиловци, Смолянско.* // *Известия на Института за български език*, kn. IV, 1956, 5 – 101. София: Издателство на БАН. [*Kabasanov, S. Govorat na selo Momchilovtsi, Smolyansko. // Izvestiya na Instituta za balgarski ezik, kn. IV, 1956, 5 – 101. Sofia: Izdatelstvo na BAN.*]
- Каневска-Николова/Kanevska-Nikolova 2001:** Каневска-Николова, Е. *Говорът на село Момчиловци, Смолянско – половин век по-късно.* София: МСД, 2001. [*Kanevska-Nikolova, E. Govorat na selo Momchilovtsi, Smolyansko – polovin vek po-kasno. Sofia: MSD, 2001.*]
- Керемидчиева/Keremidchieva 1993:** Керемидчиева, С. *Говорът на Ропката (Родопска граматика).* София: Принт. [*Keremidchieva. S. Govorat na Ropkata (Rodopska gramatika). Sofia: Print, 1993.*]
- Милетич/Miletich 1984:** Милетич, Л. *Единството на българския език в неговите наречия.* // *Помагало по българска диалектология.* София: Наука и изкуство, 1984, 20 – 30. [*Miletich, L. Edinstvoto na balgarskiya ezik v negovite narechiya. // Pomagalo po balgarska dialektologiya. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984, 20 – 30.*]

- Милетич/Miletich 2013:** Милетич, Л. *Родопските говори на българския език. Превод от немски език Енчо Тилев.* София: Изток-Запад. [Miletich, L. *Rodopskite govori na balgarskiya ezik. Prevod ot nemski ezik Encho Tilev.* Sofia: Iztok-Zapad, 2013.]
- Мирчев 1978/Mirchev 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език.* София: Наука и изкуство, 1978. [Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik.* Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]
- Митринов/Mitrinov 2011:** Митринов, Г. *Южнородопските български говори в Ксантийско и Гюмюрджинско.* София: Фондация ВМРО, 2011. [Mitrinov, G. *Yuzhnorodopskite balgarski govori v Ksantijsko i Gumurdjinsko.* Sofia: Fondatsiya VMRO, 2011.]
- Михайлов/ Mihaylov 2016:** Михайлов, М. *Златоградският говор.* Смолян: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016. [Mihailov, M. *Zlatogradskiyat govor.* Smolyan: UI “Paisii Hilendarski”, 2016.]
- Стойков/Stoykov 1971:** Стойков, С. Рупските особености на съртския говор. // *Известия на Института за български език*, 1971, 701 – 711. [Stoykov, S. *Rupskite osobenosti na sartskiya govor.* // *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik.* Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1971, 701 – 711.]
- Стойков/Stoykov 1993:** Стойков, С. *Българска диалектология.* София: Издателство на БАН, 1993. [Stoykov. S. *Balgarska dialektologiya.* Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1993.]
- Тончева, Илиев/Toncheva, Iliev 2016:** Тончева, Х., И. Илиев. *Говорът на село Припек, Джебелско.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016. [Toncheva, H., I. Iliev. *Govorat na selo Pripek, Djebelsko.* Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2016.]
- Радева/Radeva 1982:** Радева, В. *Лексикалното богатство на българските говори.* София: Народна просвета, 1982. [Radeva, V. *Leksikalното bogatstvo na balgarskite govori.* Sofia: Narodna prosveta, 1982.]
- Филипова-Байрова/Filipova-Bajrova 1969:** Филипова-Байрова, М. *Гръцки заемки в съвременния български език.* София: Издателство на БАН, 1969. [Filipova-Bajrova, M. *Gratski zaemki v savremenniya balgarski ezik.* Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1969.]
- Харалампиев/Haralampiev 2001:** Харалампиев, И. *Историческа граматика на българския език.* Велико Търново: Фабер, 2001. [Haralampiev. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik.* Veliko Tarnovo: Faber, 2001.]